

Stručni rad

260. OBLJETNICA DOLASKA PIJARISTA U KARLOVAC I NJIHOVA ULOGA U RAZVOJU KARLOVAČKOG ŠKOLSTVA

Ivana Bartolac

univ. mag. educ. philol. angl., *univ. mag. educ. philol. croat.*

Gimnazija Karlovac

Sažetak

Za razvoj gimnazijskog obrazovanja, ali i obrazovanja općenito, na području Hrvatske vojne krajine izuzetno je zaslužna carica Marija Terezija. Upravo po njezinom nalogu na prostor današnje Hrvatske u drugoj polovici 18. stoljeća dolaze pijaristi, katolički svećenički red posvećen odgoju i obrazovanju, te djeluju u Bjelovaru, Karlovcu i Dubrovniku. Prema odredbama Dvorskoga ratnog vijeća u Karlovac 1765. godine stižu tri pijarista kako bi nakon odlaska franjevacu iz grada ponovno pokrenuli školu. Već sljedeće godine osnivaju dva latinska razreda, što označava početak gimnazijskog obrazovanja u gradu Karlovcu. Zbog nepovoljnih uvjeta pijaristi odlaze 1783. godine iz grada i škole ponovno preuzimaju franjevci, što označava kraj tzv. pijarističkog razdoblja u Karlovcu.

Ključne riječi: Hrvatska vojna krajina, skolopi, pijarističko razdoblje, karlovačka gimnazija

1. Uvod

Uz isusovce, teatince, kapucine i somaske, pijaristi su također katolički svećenički red osnovan u 16. stoljeću. Upravo su ti „noviji“ crkveni redovi imali su važnu ulogu u osnivanju odgojnih zavoda u Rimu u drugoj polovici 16. stoljeća (Horvat, 2018). Te su odgojne zavode osnivali pape s ciljem pružanja smještaja i odgoja „mladićima koji će studirati u Rimu i postati svećenici, jer mnogi od njih u svojim zemljama zbog vjerske, društvene i političke situacije za takvo što nisu imali mogućnosti“ [9]. Također, odgojne zavode mogli su pohađati plemići i svjetovnjaci, a sve s ciljem pružanja katoličkog odgoja i obrazovanja. Što se tiče upravljanja i brige oko zavoda, pape su to prepuštale crkvenim redovima.

Pijariste (lat. *piarista*: onaj koji je pobožan), katolički crkveni red za odgoj i izobrazbu mladeži, utemeljio je sv. Josip Kalasencije (1556.-1648.). Godine 1597. osnovao je u rimskoj župnoj crkvi sv. Doroteje u Trastevere prvu javnu osnovnu dječju školu u Europi. Pijariste je sv. Josip Kalasencije osnovao pod imenom „Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum“, a 1621. godine potvrdio ih je papa Grgur XV. Osim uobičajena tri zavjeta, zavjeta siromaštva, čistoće i poslušnosti, pijariste je krasio i četvrti zavjet, zavjet brige za mlade. Njihovo djelovanje bilo je osobito prisutno u Španjolskoj i Habsburškoj Monarhiji. U Hrvatsku u 18. stoljeću pijaristi, poznati i kao skolopi, dolaze na poziv carice Marije Terezije te djeluju u Dubrovniku, Bjelovaru i Karlovcu.

2. Dolazak pijarista u Hrvatsku i njihovo djelovanje u Bjelovaru i Dubrovniku

Pijaristi, zvani „braća pobožnih škola“, u doba vladavine Marije Terezije bili su poznati kao „uzorni učitelji i dobri Nijemci“ te ih tih razloga ona šalje na teritorij Vojne krajine [18].

Prvo dolaze u Marču kod Ivanića 1755. godine upravo po naredbi carice Marije Terezije. Dva redovnika pijarista iz Austrije, braću Huberta i Ignacija Diviša, prvo se smješta u pravoslavni manastir u Marči. Iste godine počinju djecu poučavati njemački jezik te dobivaju dozvolu za izgradnju crkve i školske zgrade u novom vojnom gradu Bjelovaru, koji Carica 1756. godine osniva. Zbog potreba obrazovanja djece pijaristi se 16. listopada 1761. godine sele iz Marče u Bjelovar. Već iste godine osnivaju školu za djecu vojnih časnika, a od 1763. godine pijarističku školu pohađala su i građanska djeca pa u Bjelovar dolazi i treći pijarist. Osim škole, pijaristima je od 1772. godine povjerena i briga o bjelovarskoj župi nakon što je prethodne godine bečki dvor, kao patron župa u Vojnoj krajini, naredio njezino osnivanje. Naredbom cara Josipa II. od 1790. godine bjelovarskom župom upravljaju biskupski svećenici.

Nakon ukinuća isusovačkog reda 1773. godine i odlaska isusovaca iz Dubrovnika, Senat Dubrovačke Republike nastoji ih zamijeniti drugim svećeničkim redom koji bi preuzeo ulogu obrazovanja i odgoja dubrovačke mladeži. U tim nastojanjima presudnu ulogu imali su znameniti Dubrovčani, braća Benedikt i Kristo Stay. Nakon neuspjelog pokušaja dovođenja redovnika Majke Božje iz Lucce,

svećeničkog reda utemeljenog u 13. stoljeću u Firenci, braća Stay u Dubrovnik pozivaju pijariste. Tako u travnju 1777. godine pijaristi pod upravu dobivaju „Collegium Rhagusinum“. Dubrovački kolegij, osnovan 1624. godine, smatra se ishodištem visokog obrazovanja u Dubrovniku. Nedugo nakon francuske okupacije Dubrovnika, 1806. godine zgrada Kolegija pretvara se u bolnicu. Do prekida nastave nije došlo zahvaljujući pijaristima koji su poučavali u privatnim kućama. Krajem siječnja 1808. godine ukida se Dubrovačka Republika, a 31. svibnja iste godine francuska vlast donosi odluku o zatvaranju „Collegiuma Rhagusinuma“ te otvaranju liceja, novog tipa općeobrazovne srednje škole. Odluku je potpisao vojni zapovjednik Dalmacije Auguste Marmont. Također, odlučeno je da će se osim liceja osnovati i internat te da će obje institucije biti smještene u samostanu sv. Katarine u kojem su do tada bile smještene sestre dominikanke. Licej, u Dubrovniku nazivan i „Marmontianum“, svečano je otvoren 2. prosinca 1808. godine. Što se tiče poučavatelja i rektora dubrovačkog kolegija, francuska vlast ništa nije mijenjala pa su tako pijaristi nastavili sa svojim djelovanjem te je Frano Maria Appendini postavljen i za rektora liceja. Francuska vlast u Dubrovniku trajala je do 1813. godine, a odredbama Bečkoga kongresa 1815. godine Dalmacija ponovno postaje dio Habsburške Monarhije. Školske godine 1817./1818. prema odredbama bečkog dvora započela je reforma školstva. U Dubrovniku od te školske godine umjesto liceja djeluje gimnazija u istoj zgradi. Nastavnici novoosnovane gimnazije bili su nastavnici liceja te je ona trajala pet godina, baš kao i licej. Školske godine 1818./1819. trajanje gimnazije se produljuje na šest godina te se ono neće mijenjati sljedećih trideset godina. Bečko ministarstvo za bogoštovlje i nastavu 1848. godine donosi odluku o produljenju trajanja gimnazija. Prema toj odluci gimnazije u čijim su se sjedištima nalazili dvogodišnji liceji pretvarane su iz šestogodišnjih u osmogodišnje srednjoškolske ustanove. Tako je školske godine 1849./1850. u Dubrovniku dvogodišnji filozofski licej pripojen gimnaziji kao njezin 7. i 8. razred. Osim produljenja trajanja gimnazijskog obrazovanja, reforma je uključivala i novi nastavni plan i program prema kojem se je u Dalmaciji uz talijanski kao nastavni jezik morao poučavati i hrvatski jezik kao jedan od nastavnih predmeta. Zbog navedenih promjena i sve većih zahtjeva što se tiče stručne spreme došlo je do krize među pijaristima kao jedinim nastavnim osobljem. Iz tih razloga školske godine 1853./1854. pijaristi prestaju poučavati u gimnaziji te na njihovo mjesto dolaze isusovci. Odlukom iz ožujka 1868. umjesto isusovaca nastava se u gimnaziji povjerava svjetovnim nastavnicima.

3. Pijaristi u Karlovcu

3.1. Dolazak pijarista u Karlovac

Više je razloga zbog kojih je Marija Terezija odlučila poslati pijariste u Karlovac, tada centar Hrvatske vojne krajine. U to vrijeme karlovački trgovci i obrtnici uspješno posluju, ali među njima velik je broj nepismenih. Stoga zbog poslovanja počinju osjećati potrebu za osnovnim znanjem, čitanjem, pisanjem i računanjem. Godine 1758. franjevci zbog sukoba s generalom Josipom Herbersteinom napuštaju karlovačko školstvo nakon 101 godine djelovanja. Njihov odlazak iz Karlovca rezultirao je sedmogodišnjim prekidom organiziranoga karlovačkog

školstva, što je kod bogatih trgovaca i obrtnika stvorilo dodatno nezadovoljstvo jer nisu mogli osigurati obrazovanje svojoj djeci. Još u prvoj polovici 18. stoljeća Karlovac postaje sve važnije prometno i gospodarsko središte, što je dodatno pojačalo potrebu za pismenim i obrazovanim ljudima (Vrbetić, 1979, Anić, 2015). Za dolazak pijarista u Karlovac zaslužan je barun Filip Levin Beck, prvi generalni inspektor cijele Vojne krajine. Zahvaljujući njegovim naporima i zalaganjima, uz odobrenje Marije Terezije, Dvorsko ratno vijeće odobrava njihov dolazak. Kao sljedeći korak Dvorsko ratno vijeće obavještava Nicefora Dètela, provincijala (poglavara) pijarističkog reda, „o želji carice da pošalje u Karlovac »tri učitelja svoga reda sa znanjem hrvatskoga jezika« – (der Landessprache kündige Geistliche) koji će poučavati »krasopis, račun i nauku o moralu, a prije svega obavljati neizostavne vježbe u katekizmu«“ (Vrbetić, 1979, str. 16 prema „Carlstadt-Festung-Politische und andere Gegenstände“, 1764). Navedeni razlozi govore nam kako su vojne vlasti i građani bili suglasni oko dolaska pijarista u Karlovac.

Međutim, pijaristi u Karlovac ne stižu odmah i svoj dolazak najavljuju za 3. listopada 1765. godine. O svečanom dočeku i nedolasku pijarista piše Lopašić [10]:

Napokon imali su piaristi prispjeti iz Beča dne 3. listopada 1765. Sbog toga vladala je u Karlovcu velika radost, jer seje u obće očekivala velika korist od školske obuke, koja je bila toli zapuštena i manjkava. Grad Karlovac priredi piaristom svečani doček, čitav gradski magistrat, vojničтво i mnoštvo puka izidje jim u susret do crkve sv. triju kralja na Baniji; pače isti namjestnik zapovjedajućega generala, podmaršal baron Franje Preis popaštio se je, da ih pozdravi, čekajući jih kod crkve sv. Barbare od deset sati s jutra do jedan sat poslije podne, ali toga dana nestigoše piaristi u Karlovac, već za puna dvadeset i četiri dana kasnije. (str. 132)

Nakon dolaska 27. listopada 1765. godine pijaristima se na korištenje daje crkva sv. Barbare kako bi mogli održavati službu božju, a smješteni su bili u velikoj garnizonskoj kasarni na Paradnom trgu, gdje su ujedno održavali i nastavu. Nakon što je 1774. godine crkva sv. Barbare izgorjela u požaru, pijaristima se na korištenje daje crkva sv. Josipa.

3.2. Pijarističko razdoblje

Što se škola tiče, u Karlovcu ih po dolasku pijarista nije bilo pa su bili primorani odmah pokrenuti dva razreda pučke ili osnovne škole, čime je započelo tzv. pijarističko razdoblje u Karlovcu [1]. S vremenom su pokrenuli četverogodišnju školu te je ona imala status normale glavne škole. Godine 1766. pijaristi pokreću dva razreda latinske škole, čiji je glavni predmet bio upravo latinski jezik. Tako ova godine označava početak gimnazijskog obrazovanja u Karlovcu. Kako je i bilo dogovoreno prije njihovog dolaska u Karlovac godine 1775. godine osniva se i djevojačka škola, čije su učenice u početku bile samo kćeri krajišnika, a zatim i karlovačkih građana. Anić (2015) govori o razvoju karlovačke djevojačke škole u kontekstu nastavnog osoblja. „Učitelje u djevojačkoj školi zamijenit će doskora pijaristi, a osamdesetih godina 18. stoljeća spominje se i prva učiteljica Barbara Handl“ (Anić 2015, str.118 prema Vrbetić, 1979 i Gršić, 2007). S vremenom i karlovačko gimnazijsko obrazovanje, u skladu s reformama ustrojstva gimnazija u

austrijskom zemljama, napreduje pa je tako 1780. godine djelovala „puna petorazredna gimnazija s tri niža gramatikalna i dva viša – humanitarna razreda, kako su se tada nazivala odjeljenja gimnazije“ [18]. Iste godine pijaristi dobivaju i dozvolu za izgradnju svog samostana, škole i crkve, a već iduće godine izgrađena je zgrada koja je trebala postati njihov samostan i crkva, ali oni i dalje ostaju smješteni u glavnoj garnizonskoj vojarni. Car Josip II. 1783. godine dolazi u Karlovac i novoizgrađeni samostan predaje vojsci, a pijaristima naređuje da se isele iz glavne garnizonske vojarnje u koju smješta regularnu vojsku. Tako naredbom cara „već mjeseca srpnja iste godine nestane samostana piarista, a mjeseca kolovoza izprazniše piaristi uslied dobivene zapovjedi kasarnu, u koju uljeze regulaška vojska, te se preseliše u kuću Kovačičevu, za koju je plaćao stanarinu školski fond“ [10]. Zbog nezadovoljstva pijaristi 1783. godine napuštaju Karlovac i odlaze u Bjelovar. Karlovačke škole ponovno preuzimaju franjevci 5. studenog 1783. godine, što ujedno označava i kraj pijarističkog razdoblja u Karlovcu [1].

3.3. Pijaristi kao učitelji

Usprkos tome što su vojna vlast u Karlovcu i Karlovčani u početku bili suglasni u želji za dolaskom pijarista u grad, kasnije su stekli negativan stav o njima. Početno je uvjet bio slanje tri pijaristička učitelja sa znanjem hrvatskoga jezika, ali „pijaristi, mahom rođeni Nijemci, nisu znali hrvatski jezik“ [18]. Unatoč činjenici da su zaslužni za povratak organiziranog školstva i početak gimnazijskog obrazovanja u Karlovcu, „ipak su oni kod Karlovčana bili vrlo omraženi“ [18]. Lopašić (1879) o njima kaže [10]:

Piaristi gradili su se učenimi muževi i vještim pisci. Ljetopisac fratarski (Archiv Franc.) posvjedočuje, da su se doduše mnogo bavili pisarijom, ali od toga neima sada niti traga kakovoj koristi u našoj domovini, niti je ikad bilo. Rodom bijahu svi Niemci, ili su pako bili ponjemčeni Slovini, osim jedinoga redovnjaka Adalberta Bara, učitelja retorike, rođena Karlovčana, umrvšega u Karlovcu god. 1780. Budući tudjinci, odhranjivali su hrvatske sinove tuđjim duhom, nesamo po tom, što nisu nimalo učili hrvatskoga jezika, već i time, što su kao zanesenjaci za ljepotom latinskoga i njemačkoga jezika nastojali usaditi mladeži mrzost i prezir prema materinskomu tobože barbarskomu jeziku. (str. 133)

Osim nepoznavanja hrvatskog jezika, Lopašić (1879) navodi dodatne negativne strane pijarista kao učitelja na području Hrvatske vojne krajine.

Nu piaristi, budući sgojnji Niemci, našem jeziku nevjesti i zaneseni protivnici življa iztočnoga i slovinskoga, nisu bili kadri ni da progovore našem narodu njegovim jezikom, a kamo li da narod preporode moralno i priprave mu sretniju budućnost. Takovi učitelji mjesto da budu posrednici i pomiritelji medju bradom jednokrvnom jedne i druge crkve, podstrekavahu još vedma religioznu mržnju, te nas žalibože još vedma razdvajahu. (str. 130)

4. Zaključak

Pijaristi po nalogu Marije Terezije dolaze na prostor današnje Hrvatske u 18. stoljeću i djeluju u Bjelovaru, Karlovcu i Dubrovniku. U tim gradovima ili otvaraju nove škole ili nastavljaju s djelovanjem već postojećih škola. Tako u Karlovcu nakon sedmogodišnje stanke ponovno pokreću pučku ili osnovnu školu, koja kasnije postaje normalna glavna škola. Tijekom svoga osamnaestogodišnjeg boravka u Karlovcu poučavaju i u djevojačkoj školi. Njihova najveća zasluga zasigurno jest osnivanje dva razreda latinske škole, čime započinje više od četiri stoljeća duga tradicija gimnazijskog obrazovanja u gradu Karlovcu. Unatoč određenim negativnim karakteristikama njihovog načina odgoja i poučavanja, što se je ponajviše očitovalo u njihovom nepoznavanju hrvatskog jezika, njihov se doprinos hrvatskom školstvu u 18. stoljeću ne smije zanemariti. Upravo su pijaristi uz ostale crkvene redove, isusovce, pavline i franjevece, prvi osnivači gimnazija u Hrvatskoj.

5. Popis literature

- [1.] AniĆ, I. Kulturni život Karlovca u vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda. Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija [Internet]. 2015 [pristupljeno 14.11.2025.]; Dostupno na: <https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/dissertations/hrstud:948/show-file/0>
- [2.] Appendinijeva Gramatika predstavljena je u zgradi u kojoj je prije dva stoljeća živio i radio. Informativna katolička agencija. 2022 [pristupljeno 15.11.2025.]; Dostupno na: <https://ika.hkm.hr/novosti/appendinijeva-gramatika-predstavljena-u-zgradi-u-kojoj-je-prije-dva-stoljeca-zivio-i-radio/>
- [3.] Bjelovar – mladi grad podno Bilogore. Hrvatska katolička mreža. 2022 [pristupljeno 15.11.2025.]; Dostupno na: <https://hkm.hr/vijesti/domovina/bjelovar-mladi-grad-podno-bilogore/>
- [4.] Britannica Editors. Saint Joseph Calasanz. Encyclopedia Britannica. 2025 [pristupljeno 15.11.2025.]; Dostupno na: <https://www.britannica.com/biography/Saint-Joseph-Calasanz>.
- [5.] Crkveni redovi. Leksikon Marina Držića. Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Dom Marina Držića. 2015 [pristupljeno 15.11.2025.]; Dostupno na: <https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/crkveni-redovi/>
- [6.] Dalmacija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. [pristupljeno 15.11.2025.]; Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/clanak/dalmacija>
- [7.] Horvat Z. Samostan u Marči - ostatci ostataka. Cris [Internet]. 2018 [pristupljeno 15.11.2025.]; XX(1):43-49. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/216399>
- [8.] Katedrala sv. Terezije Avilske u Bjelovaru. Bjelovarsko križevačka biskupija. 2018 [pristupljeno 15.11.2025.]; Dostupno na: <https://biskupija-bk.hr/katedrala-sv-terezije-avilske/>

- [9.] Korade, M. Disciplina, ozbiljnost i duhovnost: Mihael Lauretano, obnovitelj Njemačko-ugarskog zavoda u Rimu. Hrvatska revija, Obnovljeni tečaj 11. 2011 [pristupljeno 15.11.2025.]; Dostupno na: <https://www.matica.hr/hr/362/disciplina-ozbiljnost-i-duhovnost-21158/>
- [10.] Lopašić, R. Karlovac: poviest i mjestopis grada i okolice. Naklada Matice hrvatske. 1879 [pristupljeno 19.11.2025.]; Dostupno na: <https://www.matica.hr/media/knjige/karlovac-990/pdf/karlovac-poviest-i-mjestopis-grada-i-okolice-pdf.pdf>
- [11.] Milanja, C. Kulturna modernizacija u Hrvatskoj 19. stoljeća. [pristupljeno 15.11.2025.]; Dostupno na: https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/studije/16/milanja_kk_045.pdf
- [12.] Paušek-Baždar S. Flogiston u nastavi na pijarističkom kolegiju u Dubrovniku. Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku [Internet]. 1991 [pristupljeno 15.11.2025.];(29):211-221. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/240941>
- [13.] Perić I. Dubrovačko školstvo od pada Republike do 1918. godine. Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku [Internet]. 1978 [pristupljeno 15.11.2025.];(15-16):357-391. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/244725>
- [14.] Pijaristi ili Red siromašnih redovničkih klerika Majke Božje za crkvene škole. Hrvatski obiteljski leksikon (2005), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. [pristupljeno 15.11.2025.]; Dostupno na: <https://hol.lzmk.hr/clanak/pijaristi-ili-red-siromasnih-redovnickih-klerika-majke-bozje-za-crkvene-skole>
- [15.] Pijaristi. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. [pristupljeno 15.11.2025.]; Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/clanak/pijaristi>
- [16.] Sveučilište u Dubrovniku. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. [pristupljeno 15.11.2025.]; Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sveuciliste-u-dubrovniku>
- [17.] Strugar V. Početci i razvoj školstva u Bjelovaru od 1761. do danas. Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru [Internet]. 2007 [pristupljeno 15.11.2025.];(1):71-97. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/31734>
- [18.] Vrbetić, M. 400 godina karlovačkog školstva. SIŽ društvene brige o djeci i odgoja i osnovnog obrazovanja Općine Karlovac, SIŽ-ovi odgoja i usmjerenog obrazovanja Zajednice općina Karlovac. 1979. 240 p.